

### A bak és kecske állatnév növényneveinkben

Gyakoriak a botanika nevezéktanában az állatnevekből alakult analitikus metaforák. Fordított esetekre is számos példa akad; állatneveket a növénynevek segítségével képeztek. Ilyen például a *cserszajkó*, *kórisbogár*, *fenyőszú*, *rózsa-gubacs-darázs*, *galagonyalepke*, *káposztalepke*, *fapoloska*, *szőlőtetű*, *borsózsizsik*, *alma-*, *szilva-*, *gabonamolyp* stb. Már Földi János (Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról. Béts, 1793) fölveti követelményként, hogy „a' növényeknek nemi nevei az állatoknak 's köveknek neveikkel ne egyezzenek, másként ezek zavarodást okoznak”. Noha még a növényrendszertan tudományos latin nomenklatúrájában is ismert neveket lát viszont a zoológus, például *Chelidonium majus* 'vérehulló fecskéfű' (*Chelidonium argentatum* 'kőforgató'); *Bielzia ruthenica* 'légyölő penész' (*Bielzia coerulea* 'kék kérpáti csupaszcsga'); *Daphne mezereum* 'farkasboroszlán' (*Daphne pulex* 'közönséges vízibolha'); *Prunella vulgaris* 'közönséges gyíkfű' (*Prunella modularis* 'erdei szürkebegy'), félreértés, összetévesztés mégsem valószínű. Ezt igazolja az állatok elnevezésére vonatkozó szabályzat (Blanchard: Règles internationales de la Nomenclature zoologique. Paris, 1905) első pontja is, amely franciául (15. l.), angolul (29. l.) és németül (43. l.) kimondja, hogy „az állattani nomenklatúra annyiban független a növénytanitól, hogy egy állatnak a nevét nem lehet azért elvetni, mert egy növény nevével betűről betűre megegyezik”.

A dolgozatban szereplő elnevezések egyrészt belső keletkezésű növénynevek, szóösszetételek, másrészt fordítással kerültek a magyarba. Alakfestő, a növény vagy a növényi rész formájára vagy szagára utaló elnevezések. Van közöttük több poliszemantikus kifejezés, az egyes, közvetlenül összefüggő jelentések között a jelentéviszony metaforikus. A zoomorf terminusok sorában az alábbiakban a *bak*- és *kecske*- előtaggal képzett összetételeket gyűjtöm egybe, az egyes nevek szótörténetével, szóföldrajzával. A névadás indítékai legtöbbször szintén kimutathatók, a motivációt rekonstruálni lehet. Alaki hasonlóság áll fenn az állatok testrészei és a szár, gyökér, levél vagy virág között.

**bakbűzű (körte, gerely, iglic)** R. 1287: *bokbyzu* (TermTudKözl. 1894: 436), 1300: *bogbwzw* (Anjou Okm.Tár in: Nyr. 8: 78), 1329: *bokbiz* (TermTudKözl. i. h.), 1807: *bakbűzű gerely* 'Geranium Robertianum' (MFűvK. 393), 1833: *bak bűzű fű* 'Betonica' (Kassai 1: 237), 1865: *bakbűzű gerely* (Math. és TermTudKözl. 3: 271), 1868: *bakbűzű-gerely* 'növény a gerelyek osztályából' (Ballagi 1: 63), 1902: *bakbűzű körte* (Nyr. 30: 349), 1911: *bakbűzű iglic* 'Ononis' (Nsz. 26). N. ÚMTsz. 1: 316: *bakbűző körte* (Hont vm.) | Herman:Pászt. 665: *bakbűzű körte*, *bakbűzű 'muskotálykörte'* | Gyógyn. 16: *bakbűzű gerely* (Csíkszereda) 'Geranium Robertianum'. A *bakbűzű gerely* utótagja a latin *Geranium*-ból származik. Mint Diószegiék

a Magyar Fűvész Könyvben több helyen megjegyzik: „a Deákból lágyítódott” több elnevezésük. A gyümölcsnév és a jelölt más növények *bakbüzü* elnevezése jellegzetes szaguk alapján jött létre. Vö. r. *hircin*, a. *goat-like smelling*, ném. *bockstinkend*, fr. *hircine, puant à bouc*, or. *kozlonij* stb. (DBP. A 305). Hasonló a névadási szemlélet háttere számos más gyümölcsnévénél is. Ide tartozik a *bakszaralma* ’almafajta’ (R. 1881: Nyr. 10: 323). Valami régi hazai almafajta tájnyelvi neve a Zemplén megyei Szürnyegen, más forrásban nincs meg. Ilyen a *bakszarkörte* ’körtefajta’ (ÚMTsz. 1: 322) is, ez az Őrségben és Kercaszomoron használatos körtenév. A *bakszarnak* ’szénsalak’ jelentése is van, talán a gyümölcs állaga, szemcsés, kásás jellege is lehetett a névadási indíték.

**bakeper** J: nagy szemű földieper (ÚMTsz. 1: 316). N. uo.: ua. (Magyarbikal) | SzékNySz. 322: *bakepër* (Udvarhelyszék: Parajd) ’Feldbeere’. Erdélyben használatos, megkülönböztető jelzős népi gyümölcsnév ’mezei eper’ jelentéssel. Az összetett szó *-eper* utótagja ősi örökség az ugor korból.

**bakfasz** J: Tragopogon (ÚMTsz. 1: 316). Erdélyi metaforikus etnobotanikai elnevezés, a Székelyföldön nevezik így az elüszkösödött virágú bakszakállt.

**bakfű** J: *Betonica* (Priszter 35). R. 15. sz. vége: *bakfw* ’*Betonica*’ (CasGl. 15), 1525: *baak fÿw* ’*Betonica*’ (Ortus), 1578: *back fű* ’*Tragus*. Bock.tranc.’ (Herbarium 33a), 1584: ua. ’*Betonica*’ (NomPann. 38), 1588: ua. (FrankHasznK. 18), 1595: *bakfiv* ’ua.’ (FK.), 1603 k.: *bakfű* ’ua.’ (MedVar. 512), 1614–35 k.: *bak fű* ’ua.’ (Lóorv. 187), 1661: ua. (Kájoni 48), 1665 k.: ua. (Orv. 43), 1775: ua. (Csapó 22), 1780: *bak-fű* ’*Betonica officinalis*’ (Phytologicon 98), 1807: *bakfű* ’ua.’ (MFűvK. 348), 1813: ua. (OrvF. 364), 1831: *bak-fű* ’ua.’ (Kresznerics 1: 28), 1833: ua. (Dankovszky 91), ua. (Kassai 1: 237), 1843: *bakfű* ’ua.’ (Bugát 23), 1845: ua. (Műsz. 131), 1868: ua. (Ballagi 1: 63), 1872: ua. (FKézK. 234), 1893: ua. ’*Anagallis*’ (Pallas 2: 494). N. ÚMTsz. 1: 317: *bakfűtea* (Privigye vid.) ’vmilyen gyógynövényből készült tea’ | Nagy 38: *bakhátfű* (Nagyváty) | Kótyuk 76: *bakfű* (Kárpátalja, Rát) ’*Betonica officinalis*’. A *Betonica bakfű* nevével alighanem a növény szaga motiválta. Diószegiék ugyan a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között sorolják fel (MFűvK. 364), és helyette a „Megállított Nevek” sorába az *orvosi Betónika* kifejezést javasolják, de ez nem terjedt el. Pedig a *Betonica* általánosan elterjedt gyógynövény volt; erre utal egy olasz közmondás is: „Venda tonica et compra la betonica”, azaz ’add el a köpönyeged és végy rajta betonikát’. A füvekről ma is az a nép meggyőződése, hogy Isten minden fűnek megadta a maga gonoszt távoltartó és elűző erejét. Imakönyvben hordják az erősszagú növényeket, így az ánizs, levendula, fodormenta mellett a bakfűvet is (Ethn. 48: 158).

**bakgyomorfü** R. 1604: *bakgyomorfü* ’Epar hirci’ (MA.), 1708: *bak gyomorfü* ’ua.’ (PP. 12), 1767: ua. ’bocksleber’ (PPB.), 1890: *bakgyomor-fű* ’ua.’ (NySz. 1: 1018), 1939: *bakgyomorfü* (MNY. 35: 44). A latin *epar* ’máj’ jelentésű. Az *Epar hirci* ’bakmáj’ szó szerinti megfelelője a német *Bocksleber* (PPB.). Ezek mintájára keletkezett a *bakgyomorfü*.

**bakhagyma** J: fehér virágú hagymás gyomnövény (ÚMTsz. 1: 317). Pélyen használatos tájszó. A *hagyma* (R. 1395 k.: „cepe: *hagma*” BesztSzj. 409) utótag származékszó; *hagym-* alapszava ősi örökség a finnugor korból. A szótörténetben

és a mai nyelvjárásokban is meglévő *gy ~ j* váltakozás figyelhető meg. A *hajma* változat a nyugati, a *hagyma* a középső és a keleti nyelvjárásokban használatos.

**bakhátfű** J: *Cichorium intybus* (ÚMTsz. 1: 318). Nagyvátyon nevezik *bakhátfűnek* a mezei katángot. A *bakhát* a dűlőutak keréknyomok közötti magas közepe vagy – kapálás eredményeként – a szőlőtökesorok közötti töltésszerű földgerinc; ott üti fel a fejét ez a gyomnövény.

**bakmák** J: pipacs (ÚMTsz. 1: 319). Papaver. A Magyar Nyelvatlasz (16) adata. A pipacs és a mák egymással rokon fajok. Az összetett szó *mák* utótagja – akár a r. *mac* 'ua.' – szláv eredetű; vö. blg. *mak*, szbhv. *mák*, szln. *màk*, szlk. *mak*, or. *mak* 'ua.' (TESz.).

**bakmeggy** J: apró szemű meggyfajta (ÚMTsz. 1: 319). *Prunus*. N. MNy. 4: 30: ua. (Brassó és Háromszék m., Réty) 'kisszemű meggy'. A gyümölcs méretére utaló tájnyelvi elnevezés Erdélyben.

**bakszakáll** J: Tragopogon (Priszter 35). L.: Nyr. 124: 118–25.

**bakszarv (bakszaru)** J: *Trigonella monspeliaca* (MNöv. 26). R. 1570 k.: *bakszarwo fw* (Ars Medica), 1578: *bak fzaru* 'Foenum graecum' (Herbarium 96a), XVII. sz.: *bak farva fű* 'ua.' (Dioszkuridész bej. 166), 1702: *bak szarv* (Miskolczi G.: Egy jeles vadkert 511), 1706: ua. (PPNomH.), 1775: *bakfzaru-fű*, *bakfzarvu-fű* 'Trigonella Foenum graecum' (Csapó 108), 1783: *bak fzarvu-fű* 'Foenum graecum' (NomVeg. 425), 1807: *bakszarvfű*, *bakszarvasztragály* 'Tragacantha' (Márton: term. XXII, 3: 3) nálunk nem honos növényre ráfogva, az *asztragály* utótag alapja a lat. *Astragalus*; 1807: *bakszarvú lepkeszeg*, *bakszarvú fű* 'Trigonella foenum graecum' (MFűvK. 427), 1825: *bakszarvú fű* 'ua.' (Lexicon Budense 214), 1833: *bak-szarvú-fű* 'ua.' (Dankovszky 91), 1843: *bakszarvfű* 'ua.' (Bugát 24), 1893: *bakszarv* (Nyr. 22: 151), *bakszarv*, *bakszaru* (Pallas 2: 500), 1911: *bakszarú*, *bakszarv* 'Trigonella, Tragopogon' (Nsz. 27). A növény hasonnevei közül a *kecskeszarvú fű* (MoK. 3.2: 5) a latin *Buceras foenum graecum* névre vezethető vissza; csakúgy, mint a ném. *Bockshornklee*, *Bockshorn*, *Bockshornkraut* 'Trigonella' (Lexicon Budense 214), *Bockshörnlein*, *Bockshorn* 'Ceratonia silv., Trigonella foenum graecum' (M. 57) is. A középlatin *foenum Graecum* előtagja a *foenum* 'széna' szóval függ össze, és a növény jellegzetes, friss szénára hasonlító illatára vonatkozik. *Graecus* 'görög' utótagja pedig arra utal, hogy a növény már a görög forrásokban (mint *télis*, *boukeras* 'bakszarv' vagy *aigókeras* 'kecskeszarv') említődik. A *foenum graecum* magyar megfelelője a *görögszéna* (MoK. 3.2: 5), R. 1807: *görög széna* (MFűvK. 427) elnevezés, amelynek tükörszava a németben a *griechisch Heu* 'ua.' (Genaust 253). Szintén a *foenum graecum* megfelelője a magyar népetimológiás *fenőgrék* (MoK. i. h.), R. 1807: ua. (MFűvK. i. h.) alakulat, akár a ném. *feine Grete*, a. *fenugreek*, fr. *fenugrec*, ol. *fieno greco* 'ua.' (MoK. i. h.).

**bakszarvú lepkeszeg** J: *Trigonella foenum graecum* (MFűvK. 369). A *lepkeszeg* utótag valószínűleg Diószegiék névalkotása, „a' Termetből, Formából, minéműségből vétettek” között sorolják fel (357). Az apró, pillangós virágokra utal. A *bakszarvú* jelzői előtag pedig a növény harciasan meredező hüvelyterméseire.

**bakszem** J: *Ungnadia speciosa* (P. 41). Egzotikus – mexikói eredetű – növény mai szaknyelvi elnevezése. Régen a *bakszem* egy hazai szőlőfajta jelölt, l. a következő szócikkben.

**bakszóló J:** fehér, öregszemű vállas nagy fürtű szőlő, a Balatonnál „fehér világos” (MTsz. Pótlékok 24). Ez a Kemenesalján, Zala megyében, Tapolcán, Fehér megyében és Baracson följegyzett adat valószínűleg népetimológiás átalakulás útján keletkezett. Megtalálni *bakszóló* alakban ’nagy szemű, nagy fürtű fehér szőlőfajta’ jelentéssel az ÚMTsz. első kötetében (322) is. A *rakszóló* lehet az alapja, amely a filoxeravész előtt (a gyökértetű országos támadása irtotta ki a múlt század végén) szélesan elterjedt régi fajta neve. Nem függhet össze a Nyr. (85: 95) erdőbényei régi *Bakfw szőlő* (1623) és *bakfő szőlő* (1624) adatával a Hegyaljáról, ezek inkább helynevek, mint fajtanevek lehetnek. Létezik viszont egy régi magyar *bakszem* (Agrobotanika 15: 42) szőlőfajta, ennek neve zoomorf metaforikus terminus. Talán ide tartozik a ’kicsi szőlőfürt’ jelentésű *baksa* (Nyatl. 105) is. A *baksa* szónak több jelentése van a népnyelvben (lehet halnév, vagy ’kecskebak’, ’fonálgombolyító eszköz’ stb.). Nagyharsányon és Siklóson (ÚMTsz. 1: 321) a biling neve, ’kicsi, néhány szemből álló szőlőfürt’ a jelentése.

**baktopp J:** *Aegopodium podagraria* (MNöv. 155). R. 1807: *baktopp* ’*Aegopodium*’ (MFüvK. 210), 1813: ua. (OrvF. 206), 1843: ua. (Bugát 24), 1865: ua. (Math. és TermTudKözl. 3: 252), 1868: *baktop* ’ua.’ (Ballagi 1: 64), 1872: *baktopp* ’ua.’ (FKézK. 192). Diószegiék szóalkotása a latinból fordított; vö. lat. *Aegopodium* (amely a görög *aix*, *aigosz* ’kecske’, és *podion* ’lábacska’ szavakra vezethető vissza). Fölsorolják azok között a nevek között is, amelyek a „Deákból fordítottak” (MFüvK. 357). Már korábban is felbukkan egy, „A’ Debretzeni Reformatum Collegium Seniorának”, „A’ Magyar Flóra dolgában” írt jelentésükben (Julow 401), amelynek nyomdája, kiadója, a kiadási helye és éve a nyomtatványokon sajnos nem szerepel. Mint egy másik beadványuk (Toldalék. Julow 403) 3. szakaszában írják: „Mikor ezekből ki fogytunk: nem vólt mást mit tenni, hanem a’ Deák neveknek kellett esni, hogy azokból faragjunk kéntelen – neveket... Elő vettük hát a’ neveket, és a’ mellyek türhetők vóltak: fordítással magyarrá tenni próbáltuk p. o. *Rókafarkfü*, *Baktopp*; de az ilyenekkel éppen nem vagyunk meg elégedve; mert hogy valami állatnak tagja fünek, még pedig Nemnek mondódik, a’ nem egyéb tsak zürzavar.” A növény társnevei tipológiailag azonosak, például a *kecsketalpfü*, *lúdlábfü*, *libatopp* (MNöv. 155). A *baktopp* összetett szó, utótagja a *top* hangutánzó eredetű (az erőteljes lépés, a láb földre csapódásának hangja után), az eredeti jelentése 1792-ben (TESz.) ’lépés’ volt, így függ össze az *Aegopodium* elnevezéssel. A *podagraria* fajnév pedig arra utalhat, hogy a növényt a podagra ellenszerének tartották.

**baktövis J:** *Astragalus glycyphyllus* (MNöv. 51). R. 1706: *bak tövis* ’*Tranganthus*’ (PPNomH.), 1868: *baktövis* ’ua.’ (Ballagi 1: 64), 1893: ua. ’csüdfü’ (Pallas 2: 506), 1911: ua. ’*Astragalus*’ (Nsz. 27). A német *Bocksdom* ’*Lycium*, *Rhamnus cath.*’ (M. 57) tükörszava, föltehetően ennek mintájára alkotta Pápai Páriz Ferenc ezt a növényneveinket. A mai nemi *Astragalus* terminus ókori görög növénynév (< gör. *astragalosz* = kocka), a magvak alakjára utal.

**baktüske J:** *Sonchus asper*; *Xanthium strumarium* (ÚMTsz. 1: 323). Ugyancsak szúrós, bökös növények népi elnevezése Cserszegtomajon (NéprÉrt. 33: 248). A *tövis* származékszó (< *tövik* ’szúr, fúr’ ige), a régi *tüs* változatából jött létre *-ke*

kicsinyítő képzővel a *tüske*, amelynek jelentései párhuzamot mutatnak a *tövis* jelentéseivel.

**bakviola** N. NyIrK. 34: 31: *bakvijola, bakvijalla, bakvijolla, bak tejes iloja* (Erdély) 'patkonca viola', uo. 33: *bakviola* (Székelyzsombor, Menaság), *bak tejesiloja* (Moldva, Diószeg) 'csokros viola'. A viola (talán román?) *patkanca, bakkonca* nevével függ össze.

**bakvirág** J: porzós virág uborkán, dinnyén (ÚMTsz. 1: 323). A Jászberényben használatos nyelvjárási elnevezés megkülönböztető *bak* előtagja a porzós virágra utal.

*Kecske* állatnevünk – szintén növényre vonatkozóan – átkerült az erdélyi szászba, vö. *Kätschichər, Kätschkébóm* (< Baum) 'Prunus avium' (NP. 439).

**kecskebab** J: Phaseolus coccineus (MNöv. 192). N. ÚMTsz. 3: 164: *kecskebab* (Szekszárd) 'piros virágú, nagy szemű, de nem ehető termésű díszbab'. A török bab, amelynek egyéb társnevei a *díszbab, csótámbab, tűzbab* (MNöv. 192) nyelvjárási neve Tolnában.

**kecskebakfű** J: Chelidonium majus (Tissier 61). A vérehulló fecskefű társneve. Gyakorlatilag egész Európában és Kis-Ázsiában megtalálható a növény. Sárga virága egész nyáron virágzik, de kellemetlen szagot áraszt. Innen ered a növény *kecskebakfű* elnevezése. Az alkimisták azt képzelték, hogy a növényt különböző módon összetörve vagy péppé zúzva általa megtalálták a bölcsek követét, és így az okkultista tudomány lelkes hívei átalakították a *Chelidonium* szót *Coeli donum* alakra, ami azt jelenti: 'az égből jött'. Már a görögök is ismertek egy fecskefüvet, a gör. *chelidon* szó 'fecske' jelentésű (< gör. *chelidónion* [Theophrasztosz, Dioszkuridész]), bár a görögök minden olyan növényt *chelidónion*nak hívtak, amely kihajtott vagy virágzott a fecskek megérkezésekor. Ebből a szóból származik a Pliniusnál olvasható latin *chelidonium, chelidonia* növénynevén.

**kecskebrusztuj** R. 1899: *kecskeburusztuj* 'Telekia speciosa' (Nyr. 28: 143). N. ÚMTsz. 3: 164: *kecskeburusztuj* (Gyimes) 'ua.'. Nyelvjárási növénynevén Erdélyben. Az összetett szó *burusztuj* utótagja román eredetű < r. *brustui*. A szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldása megtörtént.

**kecskebúza** J: Aegilops (P. 139). Eredetileg sztyeppenövény, ma főleg ruderalis gyom. Társneve a *kalászbojt* (Priszter 166) szintén a termésre utaló elnevezés. Tudományos nevében (< görög *aix, aigosz* = kecske) is szerepel a *kecske* állatnév.

**kecskecsesű paradicsom** J: Lycopersicon esculentum convar. parvibaccatum provar. pyriforme (Péntek–Szabó 321). N. uo. 252: *kecskecsesű paradicsom* (Kalotaszeg/Magyarfenes) 'ua.'. Akár a következő két növénynevén, a jelölt növény gyümölcsének alakja a motiváció.

**kecskecsesű szilva** J: Prunus domestica ssp. domestica (Péntek–Szabó 321). N. uo.: 274: *kecskecsesű* (Méra, Magyarvaskő) 'korai, magvaváló szilva'.

**kecskecsösű szőlő** J: régi magyar csemegeszlő (Kosinszky 37). R. 1430 k.: *kecche chechew zele* (SchlGl. 2221), 1560 k.: *kechke chechű szőlő* 'nagy szemű zölő, Bumasta botrus magnus' (GyöngySzt. 3370), 1568: *kechke chechev zeoleo* (TordaiGl.), 1585: *keczyke czhyeczzyw zolott* (Szt. 6: 279), 1589: *kechke zeolot* (Szt. 6: 282), 1590: *keczke szem* (SzikszF. 48), 1595: *keczke zemö* (Szt. 6: 282),

*keczke Czöczü*, 1597: *kechike chiechieo* (uo. 279), 1604: *keczketsótsű főlö* 'Uva bumastos' (MA.), 1629: *kecskeszēmü-szöllő* (Nomenclatura seu dictionarium 80b), 1684: *kecske csecsű* (SZT. 6: 279), 1708: *keczke-tsetsü főlö* (MA. 113), 1767: *ketske-tsetsüsözölő* (PPB. 79a), 1774: *ketsketsötsü* (Meliboeus: Ung.Sprachm. 230), 1779: *ketskeföllő* (Mitterpacher 2: 26), 1787: *ketske-tsetsü* 'Oláhbakator' (Mátyus I.: Ó és Új Diaet. 2: 429), 1792: ua. (SzD. 221), 1798: *kecske csecsű* (Szirmay A.: Notitia historica 33), 1805: *ketske tsetsű* (Gombás J.: Felj. 2: 202), 1808: ua. (Sándor:Told. 365), 1821: *ketsketsets* (Nagyváthy 183), 1834: *ketske tsetsű szölő* 'Uva algomasta' (Kassai 3:101), 1854: *kecskecsecsű* (Magy.Erd.Kép. 4: 33), 1872: ua. (Nyr. 1: 335), 1879: ua. (Arany J.: Próza 389), 1901: *kecskecsöcsű szölő* (Nyr. 30: 351). N. ÚMTsz. 3: 165: *kecskecsöcs* (Somló-vid., Székesfővár), *kécskécsécsi* (Tard), *kecskecsöcsi* (N.kanizsa), *kecskecsecső* (Hont vm.), *kecskecsecsű* (Mátra-alja, Bo.vm. északi része, Tállya, Hont vm., N.szalonta, Ny.egyháza, Beregszász vid.), *kecskecsű* (Gyöngyös, Szentés), *kecskecsöcső* (Fülöpszállás), *kecskecsű* (Koppányszántó), *kecskecsű* (Bókaháza, Gelse, Ósi, Kölesd, Baja, Kecskemét, Kk.halás, Ásotthalom), *kecskecsű-koraipiros* (Balaton-mell.), *kecskecsű piros* (uo.), *kecskecsű szölő* (Nógrád m., Tiszazug, Kisújszállás), *kecskecsűszölő* (Torda), *kecskecsűszűöllő* (Ns.görzsöny), *kecskeszēmü szölő* (Écs), *kecskeszölő* (Bábolna vid.) | Nyr. 87: 109: *kécskécsécső* (Palást, Palócföld) | SzegSz. 1: 706: *fehér-, fekete-, piros-, sárga kecskecsű szölő* | SzamSz. 1: 466: *kecskecsű szóüllő* | KkSz. 131: *kecskecsöcsi* | BüTsz. 115: *kecskecsű* | MTsz. 1: 1080: *kecske-csű* (Ádánd, Tolcsva) | Ethn. 87: 219: *kecskecsecsű szölő* (Árapatak) | Nyr. 30: 349: *kecskecsecső* (Hont m.), 348: *kecskeszölő* (Bábolna vid.), 537: *kecskecsű* (Gyöngyös) | Nyr. 31: 175: *kecskecsecsű szölő* (Nyíregyháza, Újtelektanya) | MiTsz. 45: *kecskecsű* (Mihályi). Az egyik legrégebbi magyarországi fajta lehet, mert a római kori Liber oltárkőn (Baranya megyei lelet) már olvasható a *kecskecsecsű szölő* felirat. Ennek a hazánkban régi és igen elterjedt szőlőnek a bogoyói nagyok, hosszúkásak, két végük felé elhegyesedők; a szőlőszemek formája miatt nevezik így, a kecske tőgybimbójához való hasonlatosságuk a névadás alapja. Hozzánk Kosinszky szerint (37) keletről, török közvetítéssel került, és innen jutott el nyugatra. Ez nyilván tévedés, hiszen a magyar írásbeliségben korábban fölbukkant. Még a rómaiak hozhatták Pannóniába. Kiss Lajos véleménye az, hogy a magyar szőlőnév szerbhorvát mintát tükröz, vö. szh. N. *kozjésise* 'kecskecsecsek' Szerémség, *ovča sisa* 'juhcsék' Szlavónia (NyudÉrt. 92: 108). További változatai a szerbhorvátban: *kozji cec*, *kozji zes*, *kozji cicek*, illetve *kozjak*, *kozice*, *kozisek*, *kozi siz*, *kozi sizek* (Šulek 166). Onomasziológiailag pontosan megfelel a le. *kozi cycek*, ném. *Geissdute* (Šulek 167), szlk. *kozi cicek*, ném. *Geißdutzen* (többes szám!) és a fr. *pis de chèvre* (uo.), de a r. *tíťa-oii* (DRM. 2: 137) is.

**kecskedisz** J: *Tragopogon orientalis* (MVN. 156). R. 1807 előtt: *kecskedisz* 'Tragopogon' (Toldalék. Julow 405), 1807: *ketskedifz* 'ua.' (MFűvK. 443), 1843: *kecskedisz* 'ua.' (Bugát 131), 1864: ua. (Gönczy 116), 1868: ua. 'bakszaka, bakszakál' (Ballagi 1: 64), 1872: ua. (FKézK. 273), 1893: ua. 'Tragopogon' (Pallas 2: 500), 1903: *réti kecskedisz* 'T. orientalis' (MVN. 156). Diószegiék szóalkotása, a *bakszakáll* 'Barba hirci' helyett. Ők, amikor előadták már egy 1807 előtt kinyomta-

tott Jelentésben szándékukat a fűvészkönyv megírására, annak a végén lévő Tol-dalékba (amelyben „a’ sinór mértéket, melyet követtünk a’ nevek szerzésében” ismertetik), kérdőjellel fölveszik a *ketskedisz* (sic!) nevet. A név magyarázata az, hogy a növény termésén nagy szörbóbita díszlik. L. a *bakszakáll* szócikkét.

**kecskefa** R. 1845: ua. ’Aegiphila’ (Műsz. 268). A görög *λίγος* ’kecske’ névvel jelölték ezt a növényt már az ókorban, mert a kecskék szeretik a levelét.

**kecskefüstike** J: *Fumaria capreolata* (P. 92). Szó szerint megfelel a tudományos nemi és fajnévnek: a *Fumaria* középkori latin növénynév (*Fumaria officinarum*, *fumus terrae* [Genaust 257]), melyből a fr. *fumeterre* és a ném. *Erdrauch*, sp. *fumaria* (uo.) keletkezett (< lat. *fumus* ’füst’). A névnek az az alapja, hogy a növény koronájának hegye sötétpiros, feketés. Olyan, mintha felfüstölték volna. A m. *füstike* is ezek megfelelője. A *kecske* előtag pedig a *capreolata* fajnévvel függ össze (< latin *capra* = kecske, *caper* = kecskebak, *capreolus* = vadkecske). A villás kacs elágazó szarv alakja motiválta az elnevezést.

**kecskefű** J: 1. barátságfű; 2. podagrafű; 3. *Cytisus nigricans* (MNöv. 97). R. 1578: *ketskéc szerető fűve* ’Tragoriganum’ (Herbarium 115), 1669: *kecske-fű* (Nadányi 275), 1775: *ketske-fű* (Csapó 133), 1783: ua. (NclB. 417), 1798: ua. (Veszelszki 192), 1831: *kecske-fű* ’Doronicum’ (Kreszn. 1: 300), 1834: *ketske-fű* ’Doronicum pardalianches’ (Kassai 3: 101), 1843: *kecskefű* ’ua.’ (Bugát 231), 1845: ua. (Műsz. 268), 1865: ua. (CzF. 3: 456), 1908: ua. ’*Dianthus carthusianorum*’ (Zelenyák 126). N. Nyr. 30: 322: *kecskefű* (Udvarhely) ’vadszekfű’ | TermTudKözl. 1901: 455: ua. | Péntek–Szabó 321: ua. (Erdély) ’*Consolida regalis*’. Ennél a növénynévnél nem a házikecskével képzett összetett szóval állunk szemben, a kőszáli kecske, havasi kecske neve szerepel benne. Ezt bizonyítja az is, hogy a *Doronicum* hasonlóan a *zergefű*. A *Doronicum pardalianches* a vadászok másként nevezik: *szédiülőfű* (Term. 1936: 250). Ennek magyarázata, a névadási szemlélet háttere – csakúgy mint a *kecskefű*, *vadkecskefű*, *zergefű* elnevezéseknek – az, hogy a növény termőhelye a magas hegyekben van, a vadkecskék élőhelyén. Több más nyelvben is használatos az állatnévvel képzett elnevezés; vö. ném. *Bockskraut*, *Ziegenraute* ’*Galega officinalis*’ (Graumann 88), *Ziegenkraut* ’ua.’ és *Ziegengras* ’*Galium verum*, *Polygonum avic.*’ (M. 614), r. *capră nemțească* ’*Caltha palustris*’, *caprifoi* ’*Lonicera caprifolium*, *Spiraea ulmifolia*’ (DRM. 171), szbhv. *kozja lika*, *kozji loj*, *kozji parkeljci*, *kozja krv* ’ua.’, *kozja črešna* ’*Rhamnus cathartica*’, *kozja potvica* ’*Sonchus oleraceus*’ stb. (Šulek 166–7).

**kecskefűz** J: *Salix caprea* (AFE. 1224). R. 1807: *ketske fűz* ’ua.’ (MFűvK. 533), 1841: *kecske fűz* ’*Salix*’ (NövTan. 414), 1865: *kecskefűz* ’*Salix silesiaca*’ (Math. és TermTudKözl. 3: 262), 1872: ua. (FKézK. 332), 1911: *kecske fűz* ’*Salix caprea*’ (Nsz. 118). A német *Ziegenweide* ’ua.’ (Graumann 59) tükörszava. Megfelelője az oroszban a *kozja íva* ’*Salix caprea*’ (MO. 357). Ezek mind a növény latin tudományos nevének tükörfordításai: *salix* ’fűz’ és lat. *capra* ’egy vadkecskefajta’, *caper* ’kecskebak’. Népszokáshoz kapcsolódó társneve a *pálmafűz*. Virágvasárnap és úrnapiján a legkorábban virágzó kecskefűz ágait használták az utca díszítésére. Ezért is kapta egyes vidékeken a *pálmafűz* nevet, illetve népetimológias alakulat a nép előtt ismeretlen *pálmafából* a göcseji *párnafa*. Számos hiedelem kapcsolódik a kecskefűz barkás ágaihoz: szentelt ága távoltartja a gonoszt Rábagyar-

maton (Ethn. 1932: 160), Nyitra megyében (uo. 1907: 357); Baja: a zivatar és villámlás megszűnik, ha szentelt barkát égetnek (uo. 1899: 308); Eger vidékén a szentelt ággal megvesszőzött tehén teje nem lesz véres (uo. 1907: 101); vetőmag közé tett szentelt barka a termést megvédi az elemi csapásoktól (uo. 1898: 78). Ha a herbalisták a fűzfát megpillantják, a hatásos fájdalomcsillapító, az aszpirin juthat eszükbe. Az aszpirint ugyanis eredetileg a fűzfa kérgében lévő anyagból, a szalicinból állították elő. Ebből ered a növény nemzetségeve, a *Salix* is. Román neve tükörszó, vö. *salcie căprească* (RM. 461).

**kecskegálya** J: *Galega officinalis* (MNöv. 97). R. 1865: *kecskegálga* 'ua.' (CzF. 3: 456), 1873: *kecske-gálga*, *kecske-regálga* 'a gálgak közé tartozó növényfaj = kecskeruta; *Galega officinalis*' (Ballagi 2: 7), 1909: *kecskegálya* 'Galega off.' (Graumann 88). A növényt a szerbhorvát is a *kecske* állatnévvel jelöli; vö. *kozja ruta*, *kozjača* (Šulek 166). A *kecskegálya* összetétel utótagja a növénynek a magyarban meglévő hasonneveivel (*galga*, *gálya* Graumann 88) együtt nyilván a latin *Galega* szóból származik. A *gálya* népetimológiai „értelmesítés” eredményeként jött létre.

**kecskegomba** J: *Clitocybe infundibuliformis* (MNöv. 97). R. 1601: *keske gomba* 'Geyschwammen' (FungPann. X), 1780: *ketske-gomba* 'Clavaria coralloides' (Phytologicon 84), 1783: ua. (NclB. 432), 1807: *ketske gomba* 'Ramaria flava / Ziegenbart' (Márton:Term. XXXII, 3: 34|7), 1834: *ketske-gomba* 'Clavaria coralloides' (Kassai 3: 101), 1895: *kecske gomba* 'szarvasgomba' (Pallas 10: 305), 1909: *kecskegomba* (MNY. 5: 326). N. ÚMTsz. 3: 165: *keske gomba* (Kö.jánosfalva) 'ehető gombafajta'. A német *Ziegenpilz* 'Polyporus ovinus' (M. 641) tükörszava. De egyéb hasonnevei is vannak a németben a *kecske* állatnévvel; vö. *Geisbart*, *Ziegenbärtgen*, *Geisschwamm* (NclB. 432). A gomba francia neve *potiron de bouc* (uo.), illetve *barbe de chèvre* (Márton:Term. XXXII. 3: 34.7).

**kecskeharaptafű** R. 1898: *kecskeharapta fű* 'hasonlít a vérfűhöz' (Nyr. 27: 96). N. ÚMTsz. 3: 166: *kecskeharapta fű* (Körmend vid.) 'vérfűhöz has. növény'. Metaforikus terminus. Az elnevezés a növény cakkos, csipkés szélű leveleire vonatkozik. Hasonló szemléletű, mint a macskaharapta fű vagy a kígyóharapta, ördög-harapta fű elnevezés.

**kecske-háromlevelűfű** R. 1578: *ketske három leuelű* 'Cytisus' (Herbarium 97a), 1775: *ketske három levelű-fű* 'ua.' (Csapó 304), 1783: *ketske három levelű* 'ua.' (NclB. 404). Emellett Csapó és Benkő már megadja a ma is használatos *zanót* nevet. A névadás szemléleti háttere egyrészt az, hogy a növény három levelű, másrészt az, hogy „ez füvet a' ketskék igen szeretik” (Csapó 305).

**kecskehere** J: *Galega officinalis* (MNöv. 97). L.: Nyr. 124: 472.

**kecskekép** J: *Aegilops* (Diószegi 101). R. 1807 után: *tojásdad kecskekép* 'Ae. ovata', *hengeres kecskekép* 'Ae. cylindrica' (uo.). Nyelvújítás kori név; a debreceni füvészkönyv Diószegi saját jegyzetelt példányának betoldásai között szerepel. Az egyik „fűzérje tojásdad”, az utóbbi hengeres. A név értelmezése régi, ókori növénynévvel történt, a latin *aegilops* már Pliniusnál szerepel, mely a görög *aigilopsz* (Theophrasztosz) átvétele (< gör. *aix*, gen. *aigósz* = kecske).

**kecskekörmű gomba** J: *Macrolepiota procera* (Péntek–Szabó 321). Erdélyben, Nádasdarócon használatos alakfestő gombanév.



**kecskeköröm-levelű hajnalka** J: *Ipomoea pes-caprae* (P. 109). A növény levelére vonatkozó jelzői előtaghoz hasonlóan – amely a latin *pes-caprae* fajnévvel függ össze – a növény tudományos elnevezése is metaforikus. Az *Ipomoea* a görög *ípsz*, gen. *ipósz* 'lárva, amely a fát vagy szarvat eszi' (erről Homérosznál, az Odüsszeiában olvashatunk) és a *hómoiosz* 'hasonló' szavakból van képezve.

**kecskeláb** J: 1. (Eger) keltike; 2. tündérfürt (MNöv. 97). R. 1895: *kecskeláb fű* 'Aegopodium' (Pallas 10: 307), 1911: *kecskeláb* 'Aruncus Adans' (Nsz. 157). N. Kovács 23: *kecskeláb* (Szigetköz) 'Linaria genistifolia' | NövtanKözl. 5: 99: ua. (Eger vid.) 'Corydalis solida'. Az elnevezés magyarázata az, hogy a növény pártájának alakja a kecske páros ujjú patáira emlékeztet. Német megfelelője a *Ziegenbein* 'Centaurea cyanus, Dentaria bulb.' és a *Ziegenfuß* 'Aegopodium podagraria' (M. 641.), *Geißfuß* 'ua.' (Genaust 41), a szerbhorvátban *kozja noga* 'ua.', a csehben pedig a *kozi noha* 'ua.' (Šulek 166). A tudományos *Aegopodium* (< gör. *aigopódesz* 'kecskelábú; aix, gen. *aigósz* = kecske, *poúsz* → *pódion* = láb, lábacska) genusnév, illetve az artepitheton latin *pes caprae* az alapjuk.

**kecskenyak** R. 1807: ua. 'Aiuga' (MFűvK.). Diószegiék alakleíró szóalkotása; utánuk másutt nem olvasható, csak Kardos Albert sorolja fel a debreceni füvészkönyv új nevei között (Nyr. 37: 215), azt kifogásolva, hogy a Magyar nyelvűjtás szótára nem vette föl anyagába.

**kecskerágó** J: *Euonymus* (MNöv. 97). R. 1405 k.: *kechke rago* 'Caprificus' (SchlSzej. 1604), 1500 k.: *kechkeragoffa* 'de fusano' (StrassbGl.), 1525 k.: *kechkeragofa* 'Agnus castus' (Ortus), 1550: *kechkerago ffa* 'Taxus' (KoGl. 19), 1570 k.: *kechke rago fa* (Ars Medica 639), 1578: *ketske rago fa* 'Agnus castus' (Herbarium 10), 1584: *kechke rago fa* 'Euonymus' (NomPann. 98), 1590: *keczkerago fa* 'Vitex' (SzikszF. 39), 1603 k.: *keczike rago fa* (MedVar. 670), 1604: *kechkeragoffa* 'Vitex, Evonymus' (MA.), 1614–35 k.: *keczke rago fa* (Lóorv. 171), 1664: *kecske rágó fa* (Posoni kert 14), 1708: *ketske-rágófa* 'ua.' (MA. 113), 1740–50: *kecskerágó* (Ethn. 11: 415), 1757: *ketske rágó fa* (SzT. 6: 281), 1762: *ketske-rágó-fa* 'ua.' (PP. 875), 1780: *ketske rágó-fa* 'Vitex agnus castus' (Phytologicon 89), 1797: ua. (Váli 33), 1796: N. *ketske-rágófa* 'Euonymus europaeus' Tokaj (Kittaibel 166), 1799: N. *ketskerágató fa*, *ketske rágítófa* 'ua.' Badacsony, Inota (uo.), 1807: *ketskerágó* 'ua.' (MFűvK. 179), 1812: *kecske rágó fa* (SzT. 6: 281), 1825: *szemölcsös ketskerágó* 'Evonymus verrucosus' (MNy. 79: 119), 1834: *ketske-rágó-fa* 'ua.' (Kassai 3: 165), 1841: *kecskerágó* (NövTan. 92), 1843: ua. (Bugát 231), 1845: *kecskerágófa* 'ua.' (Műsz. 266), 1865: *kecskerágó*, Dtúl: *kecskerágító* 'ua.' (Czf. 3: 457), 1872: *kecskerágó* 'ua.' (FKézK. 103), 1895: ua. (Pallas 10: 307), 1909: ua. (Nyr. 38: 473), 1911: ua. (Nsz. 157). N. Pallas 10: 305: *kecskerágító* (Balaton mell.) 'Evonymus' | Nyárady 73: *kecskerágó* (Marosv.h.) | SzegSz. 1: 706: ua. | OrmSz. 286: ua. | SzamSz. 1: 467: *kecskerágó* 'ua.' | ÚMTsz. 3: 167: *kecskerágeittó* (Curgó vid.), *kecskerágító* (Segesd, F.mocsolád), *kecskerágító* (Komáromváros, Iharosberény, Kötcsé. N.váty), *kecskerágítottó* (Vas m., Kőszeg-Hegyalja, Szt.gál) 'ua.', *kecskerágító* (Mesztegnyő) 'füzfafajta', *kecskerágító* (N.szakácsi) 'juharfa' | MNy. 39: 161: *këcskerágó* (Kürt) 'papsipka' | Ethn. 87: 208: *kecskerágó* (Háromszék, Árapatak) 'ua.' | Péntek–Szabó 187: ua. (Inaktelke, Jákótelke, Ketesd, Körösfő, Kiskapus, Magyarbikal, Méra, Mákó, Nádasdaróc, Nyárszó, Sztá-

na, Szucság, Türe, Vista) 'Loranthaceae', ua. (a többi kalotaszegi faluban) 'Euonymus', ua. (Bánffyhunyad) '?Lathyrus vernus' | MNy. 23: 589: *kecskerágittu* (Zala m., Páka) 'Clematis europaens' | Herman:Pászt. 680: *kecskerágó* (Hortobágy), *kecskerágító* (Répceszentgyörgy) 'Evonymus europeus' | Kótyuk 80: *kecskerágó* (Kárpátalja, Rát) 'ua.' | Édes 60: *kecskerágító* (Balaton-felvidék) | BotKözl. 64/1: 28: *kecskerágó* (Kalotaszeg) 'Viscum album' | NéprÉrt. 33: 244: *kecskerágító* (Cserszegtomaj) 'ua.' | NéprÉrt. 35: 81: *kecskerágítófa* (Göcsej, Zalabaksa) 'ua.' | BaNyj. 73: *kecskerágítófa* 'ua.' | MiTsz. 45: *kecskerágító* (Mihályi) 'bokorszerű, piros bogyókat termő növény'. Az *Euonymus* nemi név alapja a növény ősi görög *eünomosz* neve (*eü-onoma* = jó nevű). A *kecskerágó* név kiindulási alapja az, hogy 'a kecske rágja a bokrot', ebből alakulhatott ki a *kecskerágó-bokor*, *-fa* stb., amelyből tapadással keletkezett a *kecskerágó*. Az összetétel első tagja a kiinduló mondatban főnévi alany, az utótag igei állítmány. A jellemző tulajdonság főnevesült – hasonlóan például a *légyfogó* elnevezéshez – a *kecskerágó* kifejezésben. A jelentésben van azonban bizonyos következetlenség. Rapaics azt írja (MNy. 28: 225), hogy Theophrasztosz, a botanika atyja *Euonymus* néven „egy fát említ, amely Lesbos szigetén az Orcynius hegyen nő, s olyan mérges, hogy a marhát, kivált a kecskét, már akkor is megöli, ha gyümölcsét vagy levelét ezek az állatok megízlelik”. Ez az adat azután végigvonult az ókori és középkori szakirodalomban, és Magyarországot sem kerülte el. Noha ez a magyar növénynév ellenkező értelmű, hiszen Theophrasztosz leírása alapján a *kecskeölő*, *kecskeűző* elnevezés volna helyes, és a 15. századi szójegyzékeinkben nem is *Euonymus* a *kecskerágó*. Minden bizonnyal erre a növényre vonatkozik Plinius *Aegelothon* 'a kecskékre halálos veszélyt jelentő növény' elnevezése. A 17. században már a Molnár–Pápai Páriz szótárban egymás mellé kerül a *kecskerágó* és az *Euonymus*. Grossinger is cáfolta (1797: V) Theophrasztoszt. Veszelszki is elgondolkodott a dolgon, hogy éppen ellenkező értelemben kellene használni a nevet, és azt írja 1798-ban (228): „a *kecskerágófa* nevét tán csak azért adták reá, hogy azoknak halálos”. Kováts M. (Műsz. 268) egyenesen így fogalmaz: „ironice szólván, mivel az állatoknak ártalmas”. Péntek János (Péntek–Szabó 179) a növényvel kapcsolatos, melléknévi jelzővel metaforikusan kifejező minősítést tulajdonít az ilyen típusnak. A kiinduló mondat: a kecske rágja a bokrot (azaz olyan bokor, amelyet a kecske rág). A növény a szerbhorvátban is a *kecske* állatnévvel összetett elnevezésű; vö. *kozji prosmic* (Šulek 167).

A *csíkos kecskerágó* 'Euonymus europaea' társnevei a *papsapka* és a *zsidó-sapka*. Ezek az elnevezések a magköpeny formáján alapulnak. Ennek alakja ugyanis a katolikus lelkészek baret nevű fejfedőjére emlékeztet. A *csíkos* előnevet pedig a szárain csíkokban futó paralécekről kapta (a szögletes szár élei elparásodtak).

**kecskerágófa** J: *Corynocarpus laevigata* (P. 139). A szaknyelvi karakfa társneve.

**kecskerózsa** J: *Helleborus purpurascens* (MNöv. 97). R. 1833: *ketske-rósa* (Kassai 1: 27), 1834: ua. Borsod, Noszvaj 'Helleborus niger' (uo. 3:165), 1965: ua. és *kecskerózsagyökér* 'ua.' (MNöv. 97). N. NövtanKözl. 1906, 5: 103: *kecskerózsa* (Eger vid.) 'Helleborus purpurascens'. Az összetett szó *rózsa* (R. 1395 k.: „Rofa: *rala*” [BesztSzj. 425], 1405 k.: *rofa* [SchlSzj. 947]) utótagja latin eredetű nyelv-

vünkben; vö. lat. *rosa* 'rózsa (bokor, cserje, virág)'. A latinból számos más nyelvbe is átkerült.

**kecskeruta** J: Galega (P. 139). R. 1745: *kecske-ruta* 'Herba galegae' (Torcos: Taxa pharmae 7), 1775: ua. (Csapó 134), 1783: ua. (NclB. 405), 1831: ua. (Kreszn. 1: 300), 1834: ua. 'Galega officinalis' (Kassai 3: 101), 1843: *kecskeruta* 'ua. és Ruta capraria' (Bugát 232), 1845: ua. (Műsz. 268), 1895: *kecske ruta* 'Galega tourn.' (Pallas 10: 307), 1911: ua. (Nsz. 158). A névadás szemléleti háttere az, hogy a növény levelei hegyesek, mint a kecske álla. Tükörszó a német *Ziegenraute* 'ua.' (Graumann 88), *Geisraute* 'ua.' (NclB. 405) és a szerbhorvát *kozja ruta* 'ua.' (Šulek 166). Hasonló szemléletű az oroszban meglévő *kozlját-nuk* 'ua.' (MO. 357) is. A m. ruta (R. 1395 k.: „Rutha: rutha” [BesztSzj. 349], 1690: rúta [PaxCorp. 58]) megfelelője nemcsak a német *Ziegenraute* növénynevben szerepel; a vándorszó megvan az olaszban, spanyolban, oroszban és a szerbhorvátban is. Mindezek a görög eredetű latin *ruta* 'fűszer- és gyógynövény' szóra vezethetők vissza. Ezt a latin nevet alkalmazták a szaknyelvi Rutha graveolens elnevezésben. Az ókorban nem ismerték a növényt, nyoma sincs. 1536-ban említ Velencében egy gyógyfűkereskedő először *galega* néven. Ettől kezdve a rutát fűszernövényként, de gyógynövényként is becsülték; levelét és olaját orvosságnak használták, erre utal *pestisölő* (MNöv. 97) társneve.

**kecskeszakáll** J: 1. szörfű; 2. jerikói lonc; 3. Szolnok: szarvas kerep (MNöv. 98). R. 1560 k.: *kechke zakaly* 'Barbe caprarum' (GyöngySzt. 2660), 1578: *ketske szakálu fű* 'Barba caprina' (Herbarium 81), 1604: *keczkebakalfű* 'ua.' (MA.), 1703: *kecske szakállu fű* (Botanicon), 1708: *ketske-szakálfű* 'Barbula caprae' (MA. 113), 1762: ua. (PP. 875), 1775: *ketske szakály-fű* 'szulok' (Csapó 269), *ketske-szakállu-fű* 'Bocksbart' (Csapó 134), 1783: *ketske-bak szakálla* 'Waldbocksbart' (NclB. 374), 1792: *ketske szakáll* (Váli 184), 1793: *ketske szakáll* (Földi 12), 1798: ua. (Veszelszki 124), 1807: *ketskeszakállfű* 'Lonicera caprifolium' (MFűvK. 163), 1813: *kecskeszakáll* (OrvF. 376), 1831: *kecske-szakállu fű*, *kecske-szakáll-fű* 'Barbula capraea' (Kreszn. 1: 300), 1834: *ketske-szak-áll-fű* 'Tragopogon pratensis' (Kassai 3: 101), 1843: *kecskeszakállfű* 'Lonicera caprifolium, Barbula caprae' (Bugát 232), 1845: *kecskeszakáll* 'Spiraea aruncus', *kecskeszakáll fű* 'Aegopogon' (Műsz. 269), 1895: *kecskeszakáll-fű* 'varjumogyoró' (Pallas 10: 307), 1911: *kecskeszakállfű* 'Lonicera caprifolium' (Nsz. 158). N. ÚMTsz. 3: 164: *kecskeszakál* (Kö.tárkány) 'hóvirág', ua. (Tatrag) 'szörfű', *kecske-szakáll* (H.szoboszló) 'juhok által kedvelt takarmányfű' | Zelnik 17: *kecskeszakála* (Moldva: Lészped) 'Equisetum arvense' | Péntek–Szabó 231: *kecskeszakál* (Erdély) 'széleslevelű gyapjúsás'. Melius, aki – Theophrasztosz és Plinius mellett – főként *Lonicera* művéből dolgozott, azt írja: „*Lonicera* vocat *Barbam caprinam*, az az *ketske szakállu fünek*”. Az elnevezés szemléleti háttere az, hogy a virág szirmai kissé visszahajlottak, ezért a hosszú porzók még jobban kinyúlnak. Így olyannak tűnik a növény minden egyes apró kis virága, mintha hullámos, ezüstös szakáll nőtt volna rajta. L. még a *bakszakáll* szócikkét!

**kecskeszakáll** J: gombafajta. R. 1787: *ketske-szakáll* 'Clavaria coralloides' (Mátyus II: 482). N: BotKözl. 41: 112: *kecskeszakáll* (Mátra) 'Ramaria'. A német R. 1787: *Ziegenbart* 'Clavaria' (Mátyus i. h.), mai ua. 'Sparassis crispa' (Pilz 27)

elnevezés tükörszava; Mátyus István révén került a magyarba. Ma már csak nyelvjárási gombanév. Hasonló szemléletű, mint a – szintén a *kecske* állatnévvel képzett – német *Ziegenlippe* 'Xerocomus subtomentosus' (Pilz 36), azaz 'kecskeajak'. Alakfestő elnevezések, hiszen – Mátyus mykológiai leírása alapján – a gombafajta „sok részekre oszló egyenetlen, vékonyon egyben hegyződő ágatskákkal, mint a' ketske-szakáll”.

**kecskeszarvkaktusz** J: *Astrophytum capricorne* (M. Schneck: Kaktuszok. Bp., 1997. 39). Ennek a kaktusznak tudományos *Astrophytum* (< gör. *astron* = csillag, csillagkép; *phyton* = növény) alakfestő nevéből részfordítással származik a német *Sternkaktus* (Genaust 84), azaz 'csillagkaktusz' elnevezés, amely a tő csillagformájára utal. A magyar *kecskeszarvkaktusz* ezzel szemben a tudományos *capricorne* fajnévvel függ össze. A latin *capricornus* 'bak' szó ugyanis tulajdonképpen 'kecskeszarvú' jelentésű, mert a lat. *caper* 'kecskebak', *capra* 'kecske', a *cornu* pedig 'szarv' jelentésű. A magyar növénynév is metaforikus terminus tehát; szintén a bordázott törész a névadás szemléleti alapja, ezt hasonlítva a kecske szarvához. Más kaktuszféle neve a *kecskekaktusz* 'Epithelanta micromeris' (Priszter 94).

**kecskeszarvú fű** J: görögszéna (MNöv. 98). R. 1570 k.: *kechke Zarwo fw* (Ars Medica I: 115b), 1590: *kecske szaruu fű* 'Foenum graecum' (SzikszF. 16), 1604: *keczkeβarvufű* 'ua.' (MA.), 1643: *kestke fzarvu fu* (Com:Jan. 25), 1698–1703: *kecskeszarvu-fűvek* (MedBorb. 168), 1708: *ketske-fzarvufű* 'ua.' (MA. 113), 1775: *ketske fzarvu-fű* 'Trigonella F.-gr., Bockshornkraut' (Csapó 108), 1783: ua. (NclB. 407), 1834: *ketske-szarvú fű* 'bakszarvú fű' (Kassai 3: 101), 1843: *kecskeszarvufű* 'Foenum graecum' (Bugát 232). A *kecskeszarvú fű* előtagja a Theophrasztosznál és Dioszkuridésznél olvasható latin *Buceras* ('kecskeszarv') *foenum-graecum* növénynév előtagjának megfelelője. A németben is megvan a *Ziegenhorn* 'ua.' (M. 641), a szerbhorvátban a *kozji rog* 'ua.', a lengyelben pedig a *kozirog* (Šulek 167) növénynév. L. még a *bakszarvű* szócikkét!

**kecskeszarvú paprika, kecskeszarvú bors** N. ÚMTsz. 3: 168: *kecskeszarvú-paprika* (Szeged) | Zelnik 19: *kecskeszarvú bors* (Lábnyik) 'Capsicum annum'. Alakleíró elnevezések. Az így jelölt paprikafajta hosszúkas, vékony és csavart végű, akár a kecskeszarv.

**kecskeszem** J: *Aegilops cylindrica* (MNöv. 97). R. 1872: *kecskeszem* 'Aegilops' (FKézK. 399), 1895: *kecskeszem fű* 'kalászbojt' (Pallas 10: 307), 1911: *kecskeszem* 'Aegilops' (Nsz. 158). Valószínűleg a növény virágának alakja motiválta az elnevezést. A görög *aigilopsz* 'tölgyfa ehető gyümölcsökkel' jelentéssel ókori növénynév, már Theophrasztosz említi, de szerepel Pliniusnál is: latin *aegilops* 'ua.' (16: 22), illetve 'az árpa gyomnövénye' (18: 155). A középkorban *Aegilops quibusdam aristis recurvis* = *Festuca utriculis lanugine flavescens* (Bauhin 10).

**kecskeszemű tölgy** J: *Quercus ithaburensis* (P. 252). R. 1981: ua. 'Quercus macrolepis' (AFE. 1086). Német mintára keletkezett fanevünk; ennek a tölgyfának a német nevét is a *kecske* (*Ziege*) állatnévvel alkották; vö. *Ziegenbart-Eiche* 'ua.' (uo.), tulajdonképpen 'kecskeszakáll-tölgy'. A tudományos névben szereplő *quercus* 'tölgy' ókori növénynév.

**kecskeszilva** J: *Prunus domestica*. N. ÚMTsz. 3: 168: *kecskeszilva* (Szeged).

**kecsketalpfü** J: *Aegopodium podagraria* (MNöv. 155). R. 1895: ua. 'Aegopodium' (Pallas 10: 307). *Baktopp, baktalp* (uo.), *lúdtalp* (MNöv. 155) nevei is hasonlók. Az *Aegopodium podagraria* neve a németben tulajdonképpen 'kecskeláb', azaz *Ziegenfuß* (M. 641). L. még a *kecskeláb* szócikkét!

**kecsketej** J: *Chelidonium majus* (MNöv. 58). N. SzegFüz. 2: 68: *kecsketej* (Torda) 'ua.'. Megfelelője a németben a *Ziegenmilch* 'Euphorbia, Galium saxat., Sonchus oler.' (M. 641) növénynév. A sárga, izgató tejnedvéről elnevezett növény hasonneve a *vérehulló fecskefü*.

**kecsketövis** J: *Calicotome* (P. 139). Újabb szaknyelvi terminus.

**kecsketubák** J: *Oenothera* (MNöv. 118). N. MNy. 4: 32: ua. (Réty) 'Oenothera biennis; tubarózsa'. Minden bizonnyal népetimológiai átalakítás eredménye, a növény *tubarózsa* társnévének előtagját „értelmesítették” a 'dohány, burnót' jelentésű *tubák* szóra. A *tubák* a magyarba többszörös átvétellel került (*tabak, tobák*), mára elavulóban van, kiszorítja a *dohány* szó.

**kecskevirág** J: *Euphorbia cyparissias* (MNöv. 57). N. Gyógyszerészet 1991: 374: *kecskevirág* (Gyergyó) 'Chamaenerion angustifolium' | SzegFüz. 2: 159: ua. (Torda) 'Euphorbia cyparissias'. Erdélyi nyelvjárási elnevezés. Szó szerinti megfelelője a németben a *Ziegenblume* 'Adonis vernalis, Anemone pratensis' (M. 641).

**kecskezanót** J: *Ononis spinosa* (MNöv. 83). R. 1895: ua. 'Medicago arboorea és gerlicetövis' (Pallas 10: 308), 1911: *kecske zanót* 'Ononis' (Nsz. 158). Az összetett szó *zanót* 'Cytisus' [R. 1395 k.: „citirfus: *3anol?*” (BesztSzj. 407), 1405 k.: *3amuth* (SchlSzj. 927), 1435 k.: *lanath* (SoprSzj. 193), 1525 k.: *Zanoth* (MNy. 11: 39)] utótagja szláv eredetű növénynevünk. Ma nyelvjárási és szaknyelvi szó.

## A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

AFE.	=	Priszter Szaniszló: <i>Arbores fruticesque Europae</i> . Bp., 1981.
Ars Medica	=	Lencsés György: <i>Ars Medica</i> . Kéziratos orvosbotanikai mű. 1570 k.
Bauhin	=	Caspar Bauhin: <i>Theatri botanici index in Theophrasti Dioscoridis Plinii et...</i> Basilae, 1671.
Botanicon	=	Th. Dorstenius: <i>Botanicon</i> . Frankfurt, 1540. A füveskönyvbe bejegyzett magyar növénynevek 1703-ból.
Csapó	=	Csapó József: <i>Uj füves és virágos magyar kert</i> . Pozsony, 1775.
Dankovszky	=	Dankovszky, G.: <i>Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum</i> . Pozsony, 1833.
DBP.	=	Vaczy, Coloman: <i>Dicționar botanic poliglot</i> . București, 1980.
Dioszkuridész bej.	=	Szabó T. Attila: <i>Magyar növény- és gyógyszernevek a XVI.–XVIII. századból</i> . Studia Universitatum V. B. Bolyai. Tomus III. Nr.6. Series IV. Cluj, 1958.
DRM.	=	<i>Dicționar romin-maghiar</i> . Bukarest, 1964.
FK.	=	Beythe András: <i>Fives kőnűv</i> . Németújvár, 1595.
FKézK.	=	Hazslinszky Frigyes: <i>Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézikönyve</i> . Pest, 1872.
FungPann.	=	C. Clusius: <i>Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia</i> (a Rario-rum Plantarum Historiához csatolva). 1601.
Gáspár	=	Gáspár János <i>tájszógyűjteményei</i> . 1838–45. Bp., 1964.

- Genaust = H. Genaust: *Etimologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin, 1966.
- Graumann = Graumann Sándor: *A magyar növénynevek szótára*. Langensalza, 1909.
- Grossinger = Joanne Bapt. Grossinger: *Universa Historia physica regni Hungariae*. V. Gyógyn.
- Gyógyn. = Kovács Levente: *Gyógynövény zsebkönyv*. Csíkszereda, 1996.
- Herbarium = Melius Juhász Péter: *Herbarium a faknac fveknec nevekről, természetekről és haßnairol*. Kolozsvár, 1578.
- Julow = Julow Viktor: *Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe*. Debrecen, 1965.
- Kájoni = Kájoni János *Hasznos Orvoskönyve*. Kézírásos mű 1661-ből.
- Kitaibel = Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek Kitaibel Pál útinaplóiban*. in OrvTörtKözl. 1984: 3/4.
- Kosinszky = Kosinszky Viktor: *Szölgfajtaismeret*. Bp., 1949.
- Kovács = Kovács Antal: „*Járok-kelek gyöngyharmaton*”. Mosonmagyaróvár, 1987.
- Kótyuk = Kótyuk István: *Népi növényismeret és növényteni szókincs Ráton*. Ungvár–Bp., 1993.
- Kreszn. = Kresznerics Ferenc: *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*. Buda, 1831–2.
- Lóorv. = Máriássy János: *Egy néhány rendbéli lóorvosságok*. 1614–1635 k. In: *Medicusi és borbélyi mesterség*. Bp., 1989.
- LWb. = *Landwirtschaftliches Wörterbuch in acht Sprachen*. I–II. Prága, 1970.
- M. = H. Marzell: *Alphabetisches Verzeichnis der deutschen Pflanzennamen*. Leipzig, 1957.
- MedBorb. = Becskereki Váradi Szabó György: *Medicusi és borbélyi mesterség*. 1698–1703. In: *Az azonos című gyűjteményes könyvben*. Bp., 1989.
- MedVar. = *Medicinae Variarum* (Melius Herbariumához kötött recipék). 1603 k. (uo.).
- MFűvK. = Diószegi S.–Fazekas M.: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807.
- Mitterpacher = Mitterpacher L.: *Elementa rei Rusticae*. II. Budae, 1779.; III. 1794.
- MNöv. = Csapody V.–Priszter Sz.: *Magyar növénynevek szótára*. Bp., 1966.
- MO. = Magyar Beck Vladimír: *Magyar–orosz mezőgazdasági szótár*. Bp., 1953.
- MOK. = Magyarország kultúrflórája. Bp., 1959.
- Műsz. = Kovács Mihály: *Háromnyelvű fejtő műszótár*. Buda, 1845.
- MVN. = Hoffman K.–Wagner J.: *Magyarország virágos növényei*. Bp., 1903.
- Nadányi = Nadányi János: *Kerti dolgoknak leírása*. Kolozsvár, 1669.
- Nagy = Nagy Rózsa: *Adatok a Baranya megyei Nagyváty...* Kolozsvár, 1943.
- Nagyváthy = Nagyváthy János: *Magyar practicus természető*. Pest, 1821.
- NclB. = Benkő József: *Nomenclatura botanica*. (In. Magyar Könyvház I.) Pozsony, 1783.
- NomPann. = C. Clusius: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Antverpiae, 1584.
- NomVeg. = Benkő J.: *Nomina Vegetabilium*. 1781. (In. MKönyvh. Pozsony, 1783.)
- NövTan. = Barra I.: *Növenytan*. Pest, 1841.
- NP. = Friedrich Krauss: *Nösnerländische Pflanzennamen*. Beszterce, 1943.
- Nsz. = Cserey Adolf: *Növényiszótár*. Bp., 1911.
- Nyárádi = Nyárádi E.Gyula: *Marosvásárhely és környékén élő tavaszi és nyárelei növények*. Marosvásárhely, 1914.
- Orv. = *Orvosságos könyvecské*. 1665 k. In: *Medicusi és borbélyi mesterség*. Bp., 1989.
- OrvF. = Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen, 1813.
- P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Bp., 1998.
- PaxCorp. = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1690.
- Péntek–Szabó = Péntek J.–Szabó A.: *Ember és növényvilág*. Bukarest, 1985.

Phytologicon	=	Molnár János: <i>Phytologicon</i> . Buda, 1780.
Pilz	=	Pilát – Ušak: <i>Pilz–Taschenatlas</i> . Prag, 1959.
Posoni kert	=	Lippay János: <i>Posoni kert</i> . Nagyszombat–Bécs, 1664.
PPNomH.	=	Pápai P.F. följegyzései: <i>Nomenclatura Herbarum</i> . Anno 1706. (In Nyr. 29: 363–66.)
Priszter	=	Priszter Szaniszló: <i>Növényneveink</i> . Bp., 1986.
RM.	=	Román–magyar és magyar–román mezőgazdasági szótár. Bukarest, 1980.
Szabó–Péntek	=	Szabó A.–Péntek J.: <i>Ezerjófű</i> . Bp., 1996.
Tissier	=	A. Tissier: <i>A nemi vágyat serkentő növények</i> . Bp., 1999.
Váli	=	Váli Mihály: <i>Házi orvosi szótártska</i> . Győr, 1792.
Veszelszki	=	Veszelszki Antal: <i>A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény</i> . Pesth, 1798.
Weeds	=	Williams, G.–Hunyadi K.: <i>Dictionary of Weeds of Eastern Europe</i> . Bp., 1987.
Zelenyák	=	Zelenyák J.: <i>A gyógynövények hatása és használata</i> . Bp., 1908.
Zelnik	=	Halászné Zelnik Katalin: <i>Moldvai csángó növénynevek</i> (CsopNyelvDolg. 36). Bp., 1987.

Rácz János

#### SUMMARY

Rácz, János

#### ***Bak* 'buck' and *kecske* 'goat' in Hungarian plant names**

Analytic metaphors based on animal names are frequent in the terminology of botany. The reverse case also occurs in a number of instances: animal names are derived from plant names as in *káposztalepke* 'cabbage-butterfly', *fapoloska* 'plant bug', *szőlőtetű* 'vine louse', *almalégy* 'apple maggot', *szilvamoly* 'plum piercer', *gabonamoly* 'grain moth', etc.

From among zoomorphic terms, the author has collected those in *bak*- and *kecske*-, and discusses their word history and word geography. These terms are partly internal developments, compounds, and partly entered Hungarian as loan translations. They are shape-based names, referring to the form or smell of plants or parts of plants. They include several polysemantic expressions in which the relationship between individual, immediately related meanings is metaphorical. The motivations are mainly reconstructible. There is a similarity in shape between (parts of) the animals involved and the stalk, root, leaf or flower whose name is borrowed for them.